

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 10 | pp. 237-246 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ELEKTR ENERGIYASI YO'QOTISHLARINI BUXGALTERIYA HISOBINING MUSTAQIL OBYEKTI SIFATIDA TAN OLISH VA BAHOLASH METODOLOGIYASI

Xojimuradov Zuxriddin Shukurullo o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada elektr tarmoqlari korxonalarida elektr energiyasi yo'qotishlarini buxgalteriya hisobining mustaqil obyekti sifatida tan olish va baholash metodologiyasi asoslangan. Yo'qotishlarni texnologik-me'yoriy, texnologik-me'yordan ortiqcha, tijorat va tashkiliy-boshqaruvi guruhlari ajratuvchi to'rt darajali tasnif, 5914–5917 va 2991 ishchi schyotlar tizimi, tan olish vaqti qoidalari hamda buxgalteriya o'tkazmalari modeli taklif etilgan. Baholash uchun MHXS (IFRS) 13 talablariga tayanuvchi sof marja va guruhlangan usullar ishlab chiqilgan. «Hududiy elektr tarmoqlari» AJ Jizzax filialining 2022–2024-yillardagi ma'lumotlariga ko'ra, yo'qotishlar sotish xarajatlarining 88,8–90,3 foizini tashkil etgan; 2024-yildagi 493,6 mln kVt·soat yo'qotishning qiymati baholash asosiga qarab 98,6 dan 345,5 mlrd so'mgacha o'zgargan. Natijalardan elektr tarmoqlari korxonalarida hisob siyosatini ishlab chiqishda va ichki auditda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: elektr energiyasi yo'qotishlari; hisob obyekti; ishchi schyotlar; adolatli qiymat; MHXS (IFRS) 13; tijorat yo'qotishlari; ichki audit.

Аннотация. В статье обоснована методология признания и оценки потерь электроэнергии как самостоятельного объекта бухгалтерского учёта на предприятиях электрических сетей. Предложены четырёхуровневая классификация потерь (технологические нормативные, технологические сверхнормативные, коммерческие и организационно-управленческие), система рабочих счетов 5914–5917 и 2991, правила момента признания и модель бухгалтерских проводок. Для оценки разработаны метод чистой маржи и групповой метод на основе МСФО (IFRS) 13. По данным Джизакского филиала АО «Hududiy elektr tarmoqlari» за 2022–2024 гг. потери составили 88,8–90,3 % расходов по реализации; стоимость потерь 2024 г. (493,6 млн кВт·ч) в зависимости от базы оценки колебалась от 98,6 до 345,5 млрд сумов. Результаты применимы при разработке учётной политики и во внутреннем аудите предприятий электрических сетей.

Ключевые слова: потери электроэнергии; объект учёта; рабочие счета; справедливая стоимость; МСФО (IFRS) 13; коммерческие потери; внутренний аудит.

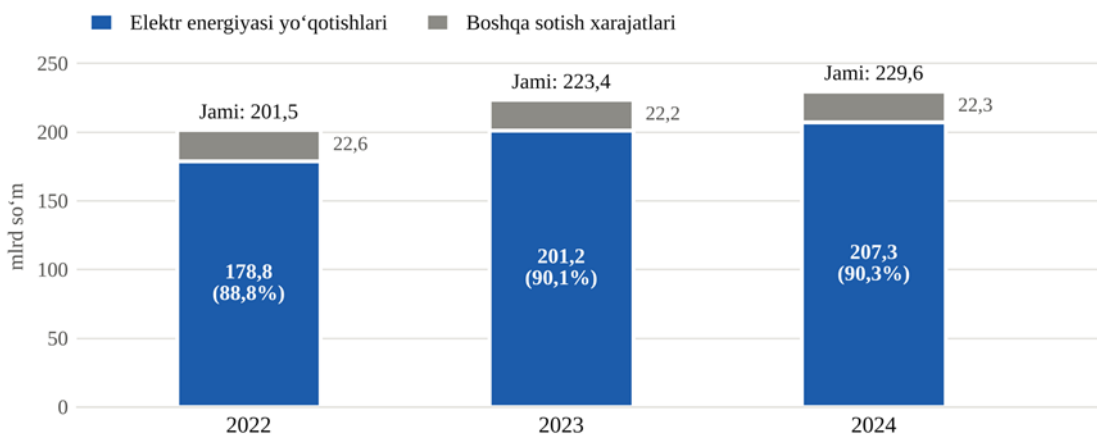
Abstract. The article substantiates a methodology for recognising and measuring electricity losses as a separate object of accounting in electricity network enterprises. A four-level classification of losses (technological normative, technological excess, commercial and organisational-managerial), a system of working accounts 5914–5917 and 2991, recognition-timing rules and a

model of journal entries are proposed. For measurement, a net-margin method and a grouped method based on IFRS 13 are developed. According to the 2022–2024 data of the Jizzakh branch of Hududiy Elektr Tarmoqlari JSC, losses accounted for 88.8–90.3% of selling expenses; the value of the 2024 losses (493.6 million kWh) ranged from UZS 98.6 to 345.5 billion depending on the measurement basis. The results can be used in developing accounting policies and in the internal audit of electricity network enterprises.

Keywords: electricity losses; accounting object; working accounts; fair value; IFRS 13; commercial losses; internal audit.

1. KIRISH

Elektr tarmoqlari korxonalarida elektr energiyasi yo'qotishlari xarajatlarning eng yirik moddasini tashkil etadi. «Hududiy elektr tarmoqlari» (HET) AJ Jizzax filialida 2022–2024-yillarda yo'qotishlarning sotish xarajatlaridagi ulushi 88,8; 90,1 va 90,3 foizga teng bo'lgan: 2024-yilda 229,6 mlrd so'm sotish xarajatlaridan 207,3 mlrd so'mi yo'qotishlarga to'g'ri kelgan (1-rasm). Yo'qotishlar bo'yicha xarajat 2022–2024-yillarda 178,8 dan 207,3 mlrd so'mgacha (15,9 foiz) o'sgan, boshqa sotish xarajatlari esa 22,6 dan 22,3 mlrd so'mgacha kamaygan, ya'ni sotish xarajatlarning 28,1 mlrd so'mlik o'sishi to'liq yo'qotishlar hisobiga yuz bergan. Jahon banki ham O'zbekiston energetika sektori katta tijorat yo'qotishlari, jumladan ko'rsatilgan xizmatlar uchun qarzlar tufayli norentabel bo'lib qolayotganini qayd etgan (World Bank, 2025).

1-rasm. «Hududiy elektr tarmoqlari» AJ Jizzax filiali sotish xarajatlarining tarkibi, 2022–2024-yillar, mlrd so'm

Manba: HET AJ Jizzax filiali ma'lumotlari (2022–2024) asosida muallif hisob-kitoblari. Ustun ichidagi foiz - yo'qotishlarning sotish xarajatlaridagi ulushi. Yaxlitlash tufayli yig'indilar mos kelmasligi mumkin.

Shunga qaramay, yo'qotishlar buxgalteriya hisobida mustaqil obyekt sifatida ajratilmagan. 2024-yilda amalda bo'lgan hisobvaraqlar rejasida (21-BHMS, 2002) elektr energiyasi yo'qotishlarini turlari bo'yicha hisobga olishga mo'ljallangan alohida schyotlar nazarda tutilmagan, shu sababli texnologik, tijorat va boshqa yo'qotishlar sotish xarajatlarida yagona summa sifatida ko'rinadi. Texnologik yo'qotishlarning ruxsat etilgan me'yorlarini Energetika bozorini rivojlantirish va tartibga solish agentligi tasdiqlashi (PF-166, 2023) hamda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish belgilanishi (PQ-

4611, 2020) yo'qotishlarni tan olish, hisobga olish va baholash qoidalarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

Tadqiqotning maqsadi - elektr energiyasi yo'qotishlarini buxgalteriya hisobining mustaqil obyekti sifatida tan olish, hisobga olish va baholash metodologiyasini ishlab chiqish hamda uni Jizzax filialining 2024-yil ma'lumotlarida sinab ko'rishdir. Ilmiy yangilik yo'qotishlarning to'rt darajali tasnifini ishchi schyotlar tizimi va tan olish vaqti qoidalari bilan yagona modelga bog'lashda, shuningdek, baholashning sof marja va guruhlangan usullarini taklif etishda namoyon bo'ladi.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy adabiyotda elektr yo'qotishlari asosan injenerlik-iqtisodiy nuqtai nazardan tasniflanadi. Antmann (2009) yo'qotishlarni texnik va notexnik tashkil etuvchilarga ajratadi: texnik yo'qotishlar tizim elementlarida (liniyalar, transformatorlar, o'lchash vositalari) tabiiy ravishda yuzaga keladi, notexnik yo'qotishlar esa asosan o'g'irlik, iste'molchilarning to'lamasligi va hisob-kitobdagi xatolar bilan bog'liq bo'lib, korxona uchun oldini olish mumkin bo'lgan moliyaviy zararni anglatadi. Smith (2004) elektr energiyasi o'g'irligini turlarga ajratib tahlil qilgan va uni boshqaruv sifati bilan bog'lagan. Rus maktabida Zhelezko (2009) hisobot yo'qotishlarini texnik yo'qotishlar, podstansiyalarning o'z ehtiyojiga sarfi, o'lchash vositalarining instrumental xatoligi va tijorat yo'qotishlariga ajratib, ularni hisoblash usullarini bayon etgan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan Shodiyev (2024) yo'qotishlarni standartlashtirilgan va me'yordan ortiqcha (standartlashtirilmagan) toifalarga ajratib, ularni hisobda qayd etish uchun analitik hisobvaraqlar ochishni taklif etgan va «elektr energiyasini yetkazib berishdagi zararlar» atamasini asoslagan. Suyunov (2026) tartibga solinadigan tariflar sharoitida elektr energiyasini taqsimlash korxonasida daromad va hisob-kitoblar hisobining kontseptual modelini ishlab chiqqan; bu ish asosan tushum va qarzdorlik tomoniga qaratilgan.

Ko'rib chiqilgan manbalarda yo'qotishlarning tasnifi, ishchi schyotlarda aks ettirilishi, tan olish vaqti va baholash bazasi yaxlit tizim sifatida bog'lanmagan; xususan, yo'qotishni xarid narxida, sotish narxida yoki sof marja bo'yicha baholash masalasi MHXS (IFRS) 13 talablari asosida yetarlicha asoslanmagan. Ushbu bo'shliq maqolada to'ldiriladi.

3. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar hamda IFRS 13, IAS 2 va IAS 1 talablarini tahlil qilish, tizimli tasniflash, tarkibiy va qiyosiy tahlil, hisob-kitob (modellash) va sezgirlik tahlili usullaridan foydalanildi. Empirik baza sifatida HET AJ Jizzax filialining 2022–2024-yillardagi sotish xarajatlari tarkibi, 2024-yildagi yo'qotishlar hajmi (493 607,7 ming kVt·soat), uning schyotlar kesimidagi taqsimoti va iste'molchi guruhlari bo'yicha hajmlari olindi (HET AJ Jizzax filiali, 2022–2024; muallif tayyorlagan). Yo'qotilgan elektr energiyasining adolatli qiymati (*FVL*) yo'qotilgan sof marja sifatida aniqlanadi:

$$FVL = Q \times (Ps - Csb - Ktr) \quad (1)$$

bu yerda *Q* - yo'qotilgan energiya hajmi (kVt·soat); *Ps* - sotish narxi; *Csb* - xarid narxi; *Ktr* - yo'qotishlar bilan bog'liq tijorat tranzaksiya xarajatlari (so'm/kVt·soat). IFRS 13

adolatli qiymatni bozor ishtirokchilari o'rtasidagi odatiy bitimda aktivni sotishda olinadigan narx sifatida belgilaydi (IASB, 2011, 9-band). Iste'molchilar guruhlarining tariflari farq qilgani uchun guruhlangan usul qo'llaniladi:

$$FVL_j = \sum_i Q_{ij} \times (P_{si} - C_{sb} - K_{tr}) \quad (2)$$

bu yerda i - iste'molchilar guruhi, j - hisobot davri.

Kiritmalar sifatida $P_s = 700$, $C_{sb} = 300$ va $K_{tr} = 15$ so'm/kVt-soat olindi; guruhlangan hisobda maishiy iste'molchilar uchun 295, sanoat uchun 1 000 (800–1 200 oralig'ining o'rtachasi), qishloq xo'jaligi uchun 450 va byudjet tashkilotlari uchun 700 so'm/kVt-soat narx qo'llandi. Guruhlar bo'yicha hajm ulushlari (55; 25; 15 va 5 foiz) muallif kiritmasidir. 2024-yil ma'lumotlari amaldagi hisobvaraqlar rejasi (21-BHMS, 2002) asosida shakllangan; 2025-yil 1-yanvardan yangi tahrirdagi 21-BHMS kuchga kirgan (21-BHMS, 2024), shu sababli taklif etilgan schyot kodlarini unga moslashtirish zarurati xulosada qayd etilgan.

4. TAHLIL VA NATIJALAR

4.1. Tasnif va ishchi schyotlar tizimi. Yo'qotishlarni mustaqil obyekt sifatida tan olish to'rt mezonga tayanadi: iqtisodiy mazmun, baholashning ishonchliligi, hujjatli tasdiq va moliyaviy hisobotga ta'sir.

1-jadval.

Yo'qotishlar tasnifi, ishchi schyotlar va tan olish qoidalari

Yo'qotish guruhi	Ishchi schyot va subschyotlar	Tan olish vaqti	Moliyaviy natijada aks etishi
Texnologik-me'yoriy	5914: -1 texnik; -2 tabiiy; -3 o'z ehtiyoji uchun sarf	Yuzaga kelgan davrda, oyiga bir marta (oy oxirida)	Sotish xarajatlari (Dt 9410)
Texnologik-me'yordan ortiqcha	5915: -1 uskuna buzilishi; -2 avariya; -3 iqlim omili	Aniqlangan paytda	Zarar (Dt 9430)
Tijorat	5916: -1 hisoblagich xatosi; -2 shartnomasiz iste'mol; -3 o'g'irlik	Aniqlangan paytda (yo'qotilgan potensial daromad); aybdor topilsa - undirish	Aybdordan undirish (Dt 4010) yoki zarar (Dt 9430)
Tashkiliy-boshqaruv (aniqlanmagan tafovutlar)	5917: -1 vaqtinchalik; -2 doimiy farqlar	Ichki audit xulosasi asosida	Boshqa xarajatlar (Dt 9430); boshqaruv hisobi obyekti
Energiya harakati	2991: -1 sotib olingan; -2 sotilgan; -3 qoldiq	Operatsiya sanasida	-

Manba: muallif ishlanmasi.

Jizzax filialida oxirgi mezon yo'qotishlarning sotish xarajatlaridagi 90 foizdan ortiq ulushi bilan (1-rasm), ishonchlilik natural o'lchov (kVt-soat) bilan, hujjatli tasdiq esa 2-jadvalda ko'rsatilgan asos hujjatlar bilan ta'minlanadi. Taklif etilayotgan tasnif yo'qotishlarni to'rt guruhga ajratadi: texnologik-me'yoriy, texnologik-me'yordan ortiqcha,

tijorat va tashkiliy-boshqaruv yo'qotishlari. Dastlabki ikki guruhni ajratish me'yorlarning tashqaridan, vakolatli organ tomonidan belgilanishiga tayanadi (PF-166, 2023): me'yordan ortiq qism hisobda alohida ko'rinishi lozim. Tijorat guruhi Antmann (2009) va Smith (2004) tahlil qilgan notexnik yo'qotishlarga mos keladi, 5914-1, 5914-3 va 5916-1 subschyotlari esa Zhelezko (2009) tasnifidagi texnik yo'qotishlar, o'z ehtiyojiga sarf va o'lchash xatoligi tarkibiy qismlariga to'g'ri keladi. Har bir guruh uchun 1-jadvalda ko'rsatilgan kodlangan schyot ajratiladi: 5900 sintetik schyot tarkibidagi 5914–5917 ishchi schyotlari yo'qotishlarni, 2991 «Elektr energiyasi» schyoti esa energiya harakatini hisobga oladi. Subschyotlarga filial, tuman va kichik stansiya kesimida analitik belgi qo'shiladi.

2-jadval.

Yo'qotishlarni hisobga olishning buxgalteriya o'tkazmalari modeli

№	Xo'jalik operatsiyasi	Debet	Kredit	Asos hujjat
1	Elektr energiyasi xarid narxida sotib olindi	2991-1	6010	Hisob-faktura
2	Elektr energiyasi sotildi (daromad)	4010	9010	Hisob-kitob
3	Sotilgan energiya tannarxi hisobdan chiqarildi	9110	2991-2	Hisob-kitob
4	Me'yoriy texnologik yo'qotish aniqlandi	5914-1	2991-3	Dalolatnoma
5	Me'yordan ortiq yo'qotish aniqlandi	5915-1	2991-3	Audit hisoboti
6	Tijorat yo'qotishi - hisoblagich xatosi	5916-1	2991-3	Tekshiruv dalolatnomasi
7	Tijorat yo'qotishi - o'g'irlik aniqlandi	5916-3	2991-3	Bayonnoma
8	Sababi aniqlanmagan tafovut	5917-1	2991-3	Balans dalolatnomasi
9	Me'yoriy yo'qotish oy oxirida sotish xarajatlariga yopildi	9410	5914	Hisob-kitob
10	Me'yordan ortiq yo'qotish zarar deb tan olindi	9430	5915	Hisob-kitob
11	Aybdor shaxs aniqlandi - summa undiriladi	4010	5916	Rasmiylashtirilgan hujjat
12	Aybdor shaxs aniqlanmadi - zarar deb tan olindi	9430	5916	Dalolatnoma
13	Aniqlanmagan tafovut boshqa xarajatlarga chiqarildi	9430	5917	Hisob-kitob

Manba: muallif ishlanmasi. Schyot raqamlari 2024-yilda amalda bo'lgan hisobvaraqlar rejasiga muvofiq.

4.2. Tan olish vaqti va buxgalteriya o'tkazmalari. Tan olish vaqti guruhlar bo'yicha farqlanadi (1-jadval). Bu qoidalar IAS 2 mantiqiga tayanadi: me'yordan ortiq isrof tannarxga kiritilmay, yuzaga kelgan davrda xarajat sifatida tan olinadi (16(a)-band), zaxiralarning barcha yo'qotishlari ham yuzaga kelgan davrda xarajatga chiqariladi (34-band) (IASB, 2003). Elektr energiyasi an'anaviy zaxira obyekti bo'lmagani uchun IAS 2

qoidalarini bu yerda analogiya sifatida qo'llanadi. IAS 1 ning 97-bandiga ko'ra, muhim moddalar alohida ochib berilishi lozim (IASB, 2007); yo'qotishlar sotish xarajatlarining 90 foizidan ortig'ini tashkil etgani sababli (1-rasm) ishchi schyotlar bu axborotni tahliliy hisobdan tayyor holda olish imkonini beradi. O'tkazmalar modeli 2-jadvalda keltirilgan. Me'yoriy yo'qotish avval 5914-schyotda to'planib, oy oxirida 9410 «Sotish xarajatlari»ga yopiladi: bu ikki bosqichli sikl yo'qotishlarni turlari bo'yicha tahliliy kesimda saqlaydi va moliyaviy natijada to'g'ri aks ettiradi. Me'yordan ortiq qism to'g'ridan to'g'ri 9430 «Boshqa operatsion xarajatlar»ga chiqariladi; tijorat yo'qotishlari bo'yicha aybdor shaxs aniqlansa, summa 4010-schyotga o'tkaziladi.

4.3. Jizzax filialida yo'qotishlar tuzilmasi (2024-yil). 3-jadvalda 2024-yildagi 493 607,7 ming kVt-soat yo'qotish taklif etilgan schyotlar bo'yicha taqsimlangan. Yo'qotishlarning 59,7 foizi (294 683,8 ming kVt-soat) me'yoriy; 40,3 foizi (198 923,9 ming kVt-soat) me'yordan tashqari - me'yordan ortiqcha texnologik (8,1), tijorat (23,8) va aniqlanmagan tafovutlar (8,4 foiz). Tijorat yo'qotishlari ichida shartnomasiz iste'mol eng yirik (50 348,0 ming kVt-soat; 10,2 foiz), undan keyin hisoblagich xatosi (38 007,8; 7,7 foiz) va o'g'irlik (29 122,9; 5,9 foiz) turadi. Schyotlar kesimida ajratilmasa, bu qismlar yagona 207,3 mlrd so'mlik summa ichida ko'rinmaydi; ajratilganda esa boshqaruv ta'sir ko'rsata oladigan hajm - me'yordan tashqari 198,9 mln kVt-soat - aniq belgilanadi. Bir xil marja (385 so'm/kVt-soat) bilan baholanganda bu qism 76,6 mlrd so'mga teng. Me'yoriy yo'qotishlar tarifga kiritilishi lozim bo'lgani uchun ularni «yo'qotilgan daromad» sifatida baholash cheklangan ma'noga ega; shu bois tahlil asosan me'yordan tashqari qismga qaratilishi kerak.

3-jadval.

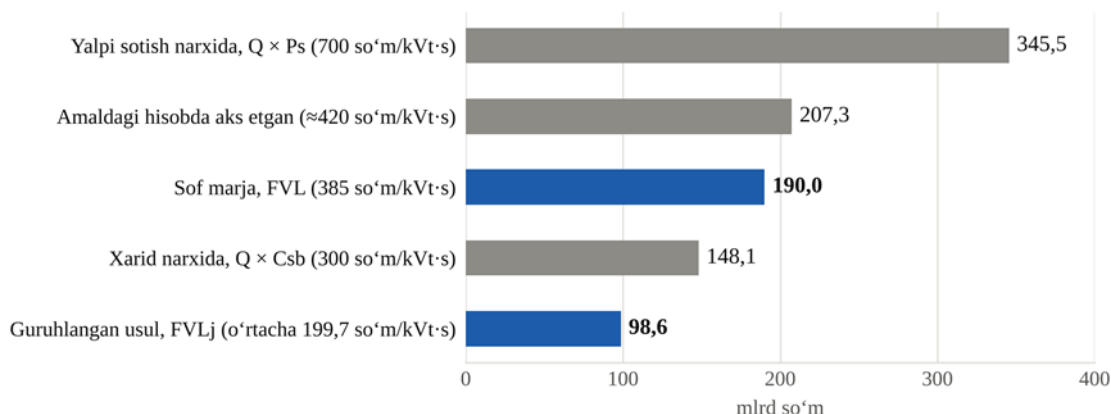
Jizzax filialida 2024-yil yo'qotishlarining taklif etilgan schyotlar bo'yicha tuzilmasi

Schyot	Yo'qotish turi (subschyotlar)	Hajmi, ming kVt-soat	Ulushi, %	Qiymati, mln so'm
5914	Me'yoriy texnologik (texnik, tabiiy, o'z ehtiyoji)	294 683,8	59,7	113 454
5915	Me'yordan ortiqcha (uskuna buzilishi, avariya)	39 982,2	8,1	15 393
5916	Tijorat (hisoblagich xatosi, shartnomasiz iste'mol, o'g'irlik)	117 478,7	23,8	45 229
5917	Aniqlanmagan tafovutlar (vaqtinchalik, doimiy)	41 463,0	8,4	15 963
	Jami	493 607,7	100,0	190 039

Manba: HET AJ Jizzax filiali ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari. † Sof marja (700 – 300 – 15 = 385 so'm/kVt-soat) bo'yicha.

4.4. Baholash natijalari. 2-rasmda 2024-yildagi yo'qotishlar hajmining qiymati turli asoslarda ko'rsatilgan. Yalpi sotish narxida (700 so'm) qiymat 345,5 mlrd so'm, xarid narxida (300 so'm) 148,1 mlrd so'm bo'lib, ikki usul natijasi 2,3 baravar farq qiladi. Sof marja usulida (1-formula) $FVL = 493\,607,7 \text{ ming} \times (700 - 300 - 15) = 190,0 \text{ mlrd so'm}$; bu xarid narxidagi bahodan 41,96 mlrd so'm yuqori, chunki yo'qotilgan energiya sotilganida

korxona xarid narxini qoplabgina qolmay, marja ham olgan bo'lardi. 2024-yilda hisobda aks etgan 207,3 mlrd so'm esa yo'qotishlar hajmining o'rtacha 420 so'm/kVt-soat qiymatiga mos keladi ($207\,315 \text{ mln so'm} \div 493\,607,7 \text{ ming kVt-soat}$). Bu stavka xarid narxidan (300) ham, sof marjadan (385) ham farq qiladi, uning bazasi esa taqdim etilgan ma'lumotlardan ko'rinmaydi.

2-rasm. 2024-yildagi yo'qotishlar hajmining (493,6 mln kVt-soat) baholash asoslari bo'yicha qiymati, mlrd so'm

Manba: muallif hisob-kitoblari. Ko'k ustunlar - taklif etilayotgan adolatli qiymat usullari, kulrang ustunlar - solishtirish uchun.

Guruhlangan usul (2-formula) natijasi 4-jadvalda keltirilgan. Jami FVL 98,6 mlrd so'mni (o'rtacha 199,7 so'm/kVt-soat) tashkil etadi, bu yagona narx (700 so'm) bilan hisoblangan 190,0 mlrd so'mdan deyarli ikki baravar kam. Sababi shuki, yo'qotishlarning 55 foizi maishiy iste'molchilarga to'g'ri kelgan deb qabul qilinganda, ularning 295 so'mlik tarifi xarid narxi va tranzaksiya xarajatlari yig'indisidan (315 so'm) past bo'lib, marja manfiy (-20 so'm; -5,4 mlrd so'm); jami natijaning 85,7 foizi (84,5 mlrd so'm) sanoat iste'molchilari hissasiga to'g'ri keladi.

4-jadval.

Yo'qotishlarni guruhlangan adolatli qiymat usulida baholash (2024-yil)

Iste'molchilar guruhi	Hajmi, ming kVt-soat	Ulushi, %	Narx, so'm/kVt-soat	Marja, so'm/kVt-soat	FVL, mln so'm
Maishiy iste'molchilar	271 484,2	55,0	295	-20	-5 430
Sanoat iste'molchilari	123 401,9	25,0	1 000	685	84 530
Qishloq xo'jaligi	74 041,2	15,0	450	135	9 996
Byudjet tashkilotlari	24 680,4	5,0	700	385	9 502
Jami	493 607,7	100,0	514,7†	199,7†	98 598

Manba: HET AJ Jizzax filiali ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari. Marja = narx - 300 - 15. † O'rtacha tortilgan qiymat.

Sezgirlik tahlili (5-jadval) natijaning kiritmalarga bog'liqligini ko'rsatadi.

5-jadval.

Baholash natijasining kiritmalarga sezgirligi (2024-yil)

Stsenariy (o'zgargan kiritma)	FVL, mlrd so'm	Asosiy variantdan farqi, %
Yagona narx usuli (1-formula)		
Asosiy variant: $P_s = 700$; $C_{sb} = 300$; $K_{tr} = 15$	190,0	-
$K_{tr} = 25$ so'm/kVt·soat	185,1	-2,6
$C_{sb} = 380$ so'm/kVt·soat	150,6	-20,8
Guruhlangan usul (2-formula)		
Asosiy variant: maishiy tarif 295; sanoat tarifi 1 000	98,6	-
Maishiy tarif 450 so'm/kVt·soat	140,7	+42,7
Sanoat tarifi 800 so'm/kVt·soat	73,9	-25,0
Sanoat tarifi 1 200 so'm/kVt·soat	123,3	+25,0
$C_{sb} = 380$ so'm/kVt·soat	59,1	-40,1

Manba: muallif hisob-kitoblari. Har bir stsenariyda boshqa kiritmalar asosiy variantdagidek saqlangan.

6-jadval.

Ishchi schyotlar bo'yicha ichki audit tekshiruvi yo'nalishlari

Schyot	Tekshiruv maqsadi	Asosiy tartib-taomil
2991	Energiya balansining to'liqligi	Xarid va sotish hajmini hisoblagich ko'rsatkichlari bilan solishtirish; balans: xarid – sotilgan – yo'qotish = qoldiq
5914	Me'yoriy qismning to'g'ri ajratilishi	Hisoblangan me'yoriy yo'qotishni tasdiqlangan me'yor bilan solishtirish; oy oxirida 9410-schyotga yopilishini tekshirish
5915	Me'yordan ortiq qismning tasniflanishi	Sabab (uskuna buzilishi, avariya) bo'yicha asoslash va zararga chiqarish vaqtini tekshirish
5916	Tijorat yo'qotishlarining to'liqligi va undirilishi	Tanlab tekshirish; aybdor aniqlangan hollarda 4010-schyotga o'tkazish va undirishni kuzatish
5917	Aniqlanmagan tafovutlarning hal etilishi	Qoldiqni muddati bo'yicha tahlil qilish; 9430-schyotga chiqarish asoslarini tekshirish

Manba: muallif ishlanmasi.

Natija eng ko'p xarid narxiga va sanoat tarifiga sezgir: xarid narxining 80 so'mga oshishi yagona narx usulida natijani 20,8 foizga, guruhlangan usulda 40,1 foizga kamaytiradi; sanoat tarifining ± 200 so'mga o'zgarishi guruhlangan bahoni $\pm 25,0$ foizga o'zgartiradi, chunki sanoat guruhi jami natijaning 85,7 foizini beradi. Tranzaksiya xarajatlarining ta'siri kichik (-2,6 foiz). Demak, baholash bazasini tanlash natijani 3,5

baravar (98,6 dan 345,5 mlrd so' mgacha) o'zgartiradi, shu bois baza hisob siyosatida aniq belgilanishi va ochib berilishi kerak.

4.5. Ichki audit yo'nalishlari. Ishchi schyotlar tizimi ichki auditga aniq tekshiruv obyektlarini beradi (6-jadval): avval energiya balansi (sotib olingan hajm sotilgan va yo'qotilgan hajmlar yig'indisiga teng bo'lishi kerak), so'ng me'yoriy qismning tasdiqlangan me'yorga mosligi, me'yordan ortiq qismning asoslanishi, tijorat yo'qotishlari bo'yicha aybdorni aniqlash va undirish hamda aniqlanmagan tafovutlar qoldig'ining hal etilishi tekshiriladi.

4.6. Muhokama. Antmann (2009) notexnik yo'qotishlarni korxona uchun oldini olish mumkin bo'lgan moliyaviy zarar deb baholaydi; Jizzax filialida unga mos tijorat guruhi (5916) hajmning 23,8 foizini, sof marja bahosida esa 45,2 mlrd so'mni tashkil etadi. Zhelezko (2009) tasnifidagi tarkibiy qismlar taklif etilgan subschyotlarda saqlangan, ularga tan olish vaqti va moliyaviy natijaga o'tkazish qoidasi qo'shilgan. Shodiyev (2024) taklif etgan me'yoriy va me'yordan ortiq toifalar 5914 va 5915 schyotlarida davom ettirilgan; bu maqolada ularga baholash bazalarini solishtirish va tashkiliy-boshqaruv guruhi qo'shildi.

5. XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchidan, Jizzax filialida yo'qotishlarning sotish xarajatlaridagi ulushi 88,8–90,3 foizga yetgani ularni mustaqil hisob obyekti sifatida ajratishni asoslaydi. Ikkinchidan, to'rt darajali tasnifga tayangan 5914–5917 va 2991 schyotlar tizimi hamda 2-jadvaldagi o'tkazmalar modeli me'yoriy va me'yordan tashqari qismni ajratib, 2024-yildagi yo'qotishlarning 40,3 foizini (198,9 mln kVt-soat) alohida nazoratga olish imkonini beradi. Uchinchidan, tan olish vaqti qoidalari (1-jadval) IAS 2 va IAS 1 mantig'iga mos keladi. To'rtinchidan, baholash bazasi natijani 98,6 dan 345,5 mlrd so' mgacha o'zgartirgani sababli, hisob siyosatida baza belgilanishi va tahliliy hisobda guruhlangan adolatli qiymat parallel yuritilishi taklif etiladi. Ichki audit uchun 5914–5917 schyotlari qoldiqlari va me'yordan chetlanishlari alohida tekshiruv obyekti sifatida belgilanishi tavsiya etiladi.

Natijalar bitta filial va bitta yil ma'lumotlariga asoslangan; iste'molchi guruhlari ulushlari va tariflar tadqiqotchi kiritmasi bo'lib, birlamchi ma'lumotlar bilan tasdiqlanishi kerak. IAS 2 yo'qotishlarni tannarx bo'yicha xarajatga chiqarishni nazarda tutadi, adolatli qiymat esa yo'qotilgan imkoniyatni baholaydi; shu sababli u avvalo tahliliy hisob va axborotni ochib berish uchun mo'ljallangan, moliyaviy natijada qo'llanishi esa alohida kelishuvni talab qiladi. Nihoyat, schyot kodlari 2002-yilgi reja asosida ishlab chiqilgan va 2025-yil 1-yanvardan amal qilayotgan 21-BHMS bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020, 24-fevral). *Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida* (PQ-4611-son Qaror). Lex.uz. <https://www.lex.uz/uz/docs/-4746047>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023, 28-sentabr). *Energetika sohasini isloh qilishning navbatdagi bosqichini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida* (PF-166-son Farmon). Lex.uz. <https://lex.uz/uz/docs/-6624455>

3. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2024, 14-noyabr). *O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standarti (21-sonli BHMS) «Xo'jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma»ni tasdiqlash to'g'risida* (191-son buyruq; Adliya vazirligida 2024-yil 27-dekabrda 3593-son bilan ro'yxatdan o'tgan). Lex.uz. <https://lex.uz/docs/-7282737>
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2002, 9-sentabr). *Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobi hisobvaraqlar rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma (21-sonli BHMS)*. Lex.uz. <https://lex.uz/en/acts/-809350>
5. Antmann, P. (2009). *Reducing technical and non-technical losses in the power sector* (Background paper for the World Bank Group energy sector strategy). World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/829751468326689826/pdf/926390WP0Box3800in0the0power0sector.pdf>
6. Shodiyev, A. A. (2024). Elektr energiyasini yetkazib berishda texnologik yo'qotishlarni standartlashtirish. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 12(6). https://doi.org/10.55439/EIT/vol12_iss6/624
7. Smith, T. B. (2004). Electricity theft: A comparative analysis. *Energy Policy*, 32(18), 2067–2076. [https://doi.org/10.1016/S0301-4215\(03\)00182-4](https://doi.org/10.1016/S0301-4215(03)00182-4)
8. Suyunov, J. O'. (2026). Tartibga solinadigan tariflar va bozor islohoti sharoitida elektr energiyasini taqsimlash korxonasida daromad va hisob-kitoblar hisobining kontseptual modeli. *Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali*, 6(10), 230–236. https://doi.org/10.55439/AFA/vol6_iss10/1552
9. Zhelezko, Yu. S. (2009). *Poteri elektroenergii. Reaktivnaya moshchnost'. Kachestvo elektroenergii: Rukovodstvo dlya prakticheskikh raschetov*. ENAS.
10. International Accounting Standards Board. (2003). *IAS 2 Inventories*. IFRS Foundation. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-2-inventories/>
11. International Accounting Standards Board. (2007). *IAS 1 Presentation of financial statements*. IFRS Foundation. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-1-presentation-of-financial-statements/>
12. International Accounting Standards Board. (2011). *IFRS 13 Fair value measurement*. IFRS Foundation. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement/>
13. World Bank. (2025, May 15). *Uzbekistan to invest in modernizing electricity distribution networks with World Bank support* (Press release No. 2025/ECA/101). <https://www.worldbank.org/uz/news/press-release/2025/05/15/uzbekistan-to-invest-in-modernizing-electricity-distribution-networks-with-world-bank-support>
14. «Hududiy elektr tarmoqlari» AJ Jizzax filiali. (2022–2024). *Sotish xarajatlari va elektr energiyasi yo'qotishlari bo'yicha ichki hisobot ma'lumotlari*.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

